

УДК 331.526.22

© 2006

*Бондаренко Н.М., кандидат економічних наук,
Дніпропетровський державний аграрний університет*

СУТНІСНІ АСПЕКТИ САМОЗАЙНЯТОСТІ В ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ

Постановка проблеми.

Приватизація землі й майна, розвиток нових форм власності та господарювання в аграрному секторі економіки, зміни в обсягах

і структурі виробництва сільськогосподарської продукції призводять до помітних змін у чисельності та структурі населення, зайнятого у сільському господарстві. Найбільш характерними з них є зниження загальної чисельності зайнятих у галузі та зміна співвідношення між зайнятими у секторі сільськогосподарських підприємств і секторі особистих селянських господарств на користь останніх.

Аналіз основних досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. У науковій літературі праця в особистому селянському господарстві вважається однією з форм самозайнятості в сільській місцевості. Праця в ОСГ характеризується тривалим і напруженим режимом роботи, встановленим юридично на державному рівні. Так, згідно з основними методологічними визначеннями та поняттями, розробленими Державним комітетом статистики України й рекомендаціями Міжнародної організації праці (за матеріалами вибіркового обстеження робочої сили з питань економічної активності населення), зайнятими вважаються особи у віці 15-70 років, які відпрацювали протягом обстежуваного тижня хоча б одну годину, незалежно від того, була це постійна, тимчасова, сезонна чи випадкова робота (1). Виняток становить особисте селянське господарство, для якого критерій зайнятості сягає не менше 30 годин на тиждень.

Так, Е.М. Лібанова, А.А. Нікіфорова, А.І. Роффе, Б.Г. Збишко, В.В. Ішин вважають, що до самостійно зайнятих працівників відносяться ті особи, які самостійно організують свою працю на власний кошт, володіють засобами виробництва, відповідають за вироблену продукцію й самостійно реалізують її (4, с.99; 6, с.72; 9, с.94).

Окремі автори (В.В. Онікієнко, Р.П. Кузнєцова, О.В. Карнаухова, Л.В. Шевченко) в основу

Визначено сутність категорії „самозайнятність” та систему індикаторів її вимірювання в особистих селянських господарствах. Виділені позитивні та негативні сторони зайнятості населення в особистих селянських господарствах.

ознак включення осіб до самозайнятих відносять їх незалежність, можливість самостійно створювати робочі місця як для себе (7, с.31), так і для інших у

тій чи іншій сфері діяльності згідно з чинним законодавством (2, с.95).

Так, Г.І. Купалова зазначає, що до категорії самостійно зайнятих осіб відносяться працюючі не за наймом, а саме: роботодавці (працюючі власники), зайняті індивідуально (самостійною) трудовою діяльністю, безкоштовно працюючі члени сім'ї (3, с.4). Подібне формулювання зустрічається й у О.С. Кільницької: „самозайняті – це працюючі не за наймом особи, тобто люди, які мають власну справу” (1, с.93).

Згідно з визначенням, наведеним у доповіді Міжнародної організації праці, „самозайняті особи – це працівники, які працюють самостійно не за наймом, і підприємці (власники неакціонерних підприємств), котрі створюють робочі місця для себе та інших, у тому числі постійних і тимчасових службовців, неоплачуваних працівників сімейних підприємств і осіб, котрі проходять індивідуальне виробниче навчання на підприємстві” (5, с.4).

Самозайнятність як різновид підприємницької діяльності, а саме як таку підприємницьку діяльність, що не потребує регулярного залучення найманих працівників або членів сім'ї, розглядає О. Позняк (8, с.4).

Дослідження показують, що вчені-економісти і практики не мають чіткого, єдиного трактування самозайнятості населення. Здебільшого визначення зводяться до переліку осіб, які підпадають під категорію самозайнятих. **Метою** даної статті є визначення сутності самозайнятості в особистому селянському господарстві та показників її оцінки.

Результати дослідження. Узагальнюючи різні точки зору стосовно сутності категорії „самозайнятність”, вважаємо, що самозайнятність по відношенню до особистого селянського господарства – це вид трудової діяльності фізичних

осіб (без залучення найманих працівників), які забезпечують себе роботою самостійно на власний ризик, використовуючи власні і позикові кошти, спрямована на одержання доходу в натуральній та грошовій формах.

Зайнятість в особистому селянському господарстві (ОСГ) на сьогодні відіграє позитивне значення. Так, ОСГ забезпечують членів родини продуктами харчування, виступаючи найважливішою умовою відтворення робочої сили поза залежністю від участі в суспільному виробництві; закріплюють людей на селі, стримуючи перехід працівників з аграрної сфери в інші галузі й забезпечуючи працевлаштування та зайнятість людей на фоні масового безробіття.

Вигідність ведення особистого господарства пояснюється привабливістю діяльності і зацікавленістю господаря через вільний вибір напрямів і способів своєї діяльності, відсутністю оподаткування та соціальних зобов'язань, отримання більшого доходу. Однак, переміщення значної частини виробництва в особисті господарства – вимушена ситуація, що стихійно пом'якшує проблеми зайнятості та доходності праці.

Необхідно зауважити, що підвищення зайнятості селян в ОСГ пов'язане і з певними проблемами, які сьогодні є досить вагомими. По-перше, це неефективне використання трудового потенціалу через занадто високий рівень ручної праці. Робочий день у такому господарстві нерегламентований. Власник ОСГ сам працює з великим навантаженням, вимагаючи того ж від членів родини, ігноруючи інколи навіть елементарні правила з техніки безпеки чи санітарно-гігієнічні вимоги. Природно, що така діяльність призводить до передчасного старіння селян та втрати працездатності.

По-друге, сезонність виробництва зумовлює проблему раціонального використання робочої сили – висока інтенсивність праці навесні та восени за відносної незайнятості взимку.

По-третє, нераціональне використання кваліфікованої робочої сили пов'язане з переходом від високо механізованого ведення сільськогосподарського виробництва до простіших його форм. Особа, яка втрачає роботу, стає дезорієнтованою в професійному відношенні, вимушено втрачаючи інтерес до професійних навиків та мотивацію щодо подальшої реалізації своїх здібностей. Як наслідок – деградація кваліфікованих кадрів в ОСГ.

Проте основна проблема зайнятості в ОСГ полягає в тому, що даний вид зайнятості не забезпечує працівнику елементарних соціальних га-

рантій: робота в ОСГ не враховується до трудового стажу; селяни, зайняті там, не мають прав на пенсійне забезпечення, соціальне страхування та інше (правовими нормами не передбачено видачі їм документа – трудової книжки, довідки, що засвідчує факт їх трудової діяльності). В коментарі до Закону України “Про особисте селянське господарство” зазначено лише, що члени ОСГ можуть на добровільній основі зареєструватися у відповідних фондах і сплачувати страхові внески на загальнодержавне соціальне страхування і збір до Пенсійного фонду для того, аби згодом (при необхідності) отримувати соціальні виплати за рахунок коштів соціального та пенсійного забезпечення.

Однак, не дивлячись на існуючі проблеми, зайнятість в особистому селянському господарстві набуває дедалі більшого поширення. Тому виникає необхідність її виміру.

Слід відмітити, що існуюча статистична інформація не дає можливості оцінити рівень використання трудового потенціалу в особистих селянських господарствах. У зв'язку з цим збір необхідної інформації можна провести з допомогою спеціально розроблених таблиць та включенням їх до обстежень із питань економічної активності населення.

На підставі отриманих даних, моніторинг самозайнятості в особистих селянських господарствах та аналіз її тенденції в державі в цілому чи в окремому регіоні пропонуємо здійснювати за допомогою такого комплексу індикаторів самозайнятості: чисельність самозайнятих в ОСГ, їх розподіл за статтю, віком, місцевістю проживання, шлюбним станом, рівнем освіти, спеціальністю, професією; фонд робочого часу та структура його використання; середньомісячний прибуток від самозайнятості; розподіл самозайнятих за розміром прибутку від самозайнятості.

Абсолютні показники є вихідною основою для розрахунку відносних коефіцієнтів, до яких належать такі:

1. Рівень самозайнятості в особистому селянському господарстві (розраховується як співвідношення чисельності самозайнятих в ОСГ до чисельності економічно активного населення).
2. Коефіцієнт надання переваги самозайнятості перед іншими видами діяльності (питома вага самозайнятих в ОСГ у загальній чисельності зайнятих).
3. Рівні самозайнятості представників соціально-демографічних груп (статевих, вікових, виділених за ознакою освіти, спеціальністю тощо).

Як додаткове джерело інформації про розви-

ток самозайнятості можна розглядати статистичну звітність служб зайнятості (стосується лише осіб, які звернулися у службу зайнятості з питань працевлаштування).

Однак, статистика, яка б надавала безпосередні дані про тенденції самозайнятості, в центрах зайнятості не ведеться (за виключенням епізодичної, нерегулярної звітності окремих служб зайнятості). І якщо відокремлення професій, які відкривають можливості для самозайнятості, від інших професій можна здійснити в процесі аналітичного дослідження, то виділити профорієнтаційні послуги, пов'язані з організацією власної справи, із загальної маси профорієнтаційних послуг практично неможливо. Необхідно, щоб подібні групування проводилися в службах зайнятості. Крім того, потрібно впровадити статистичну звітність діяльності служб зайнятості стосовно сприяння розвитку самозайнятості – про програми самозайнятості та їх фінансування, про кількість безробітних, які відкрили власну справу за допомогою служб зайнятості, тощо.

Крім того існує необхідність спеціального вибіркового комплексного обстеження з проблем самозайнятості в ОСГ. Вибіркова сукупність та анкета обстеження повинні будуватися таким чином, щоб у результаті обробки первинної інформації можна було отримати такі репрезентативні відомості:

- соціально-демографічні характеристики власника та членів ОСГ (вік, стать, сімейний стан, місце проживання, соціально-економічний статус, освіта, спеціальність за освітою);
- тривалість зайнятості в ОСГ, попередній досвід роботи, мотиви вибору самозайнятості в ОСГ як способу реалізації трудової активності;

БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Кільницька О.С.* Особисте підсобне господарство населення як форма самозайнятості в сільському господарстві // *Економіка АПК*. – 1998. – № 11. – С. 93-95.
2. *Кузнєцова О.П., Карнаухова О.В., Шевченко Л.В.* Теоретичні основи самостійної зайнятості населення як одного з напрямків зниження безробіття // *Зайнятість та ринок праці*. – Вип. 4. – К.: НЦ ЗРП, 1996. – С.31-34.
3. *Купалова Г.І.* Соціально-економічний аналіз самозайнятості сільського населення: методологічні та практичні аспекти // *Зайнятість та ринок праці*. – Вип. 17. – К.: НЦ ЗРП, 2002. – С.3-13.
4. *Лібанова Е.М.* Ринок праці. – К.: Бріг, 1996. – 132 с.
5. МОТ. *Международная организация труда. Сессия*
7. *Женева. Доклад Содействие самостоятельной*

- режим праці зайнятого в ОСГ, використання робочого часу;
- економічні показники господарської діяльності самозайнятих в ОСГ;
- особисте відношення до самозайнятості, рівень бажання продовжувати займатися такою діяльністю;
- доходи господарств самозайнятих, їх структура, роль доходів від самозайнятості у формуванні бюджетів господарства;
- видатки господарства, матеріальне становище господарства (за об'єктивними критеріями та суб'єктивними оцінками);
- рівень самопочуття самозайнятого, його оцінка власних успіхів та перспектив.

Серйозною проблемою дослідження на сучасному етапі самозайнятості в особистих селянських господарствах в Україні є відсутність офіційного, юридично закріпленого статусу самозайнятої особи. Тому перспективним джерелом даних про самозайнятість в особистих селянських господарствах може стати статистика реєстрації цих господарств. Налагодження процедури реєстрації самозайнятих дасть можливість простежити зміну їх чисельності в динаміці, виміряти інтенсивність поповнення даного контингенту осіб і вибуття з нього.

Висновки. Дослідження самостійної зайнятості в особистих селянських господарствах є невід'ємною складовою загального аналізу трудової ситуації. Тільки всебічний аналіз самозайнятості в цих господарствах дозволить розробити дієві рекомендації стосовно прийняття дійсно ефективних управлінських рішень у сфері регулювання самозайнятості на сільському ринку праці та ринку праці в цілому.

- занятости. – Женева: МОТ, 1990. – 214с.
6. *Никифорова А.А.* Рынок труда: занятость и безработица. – М.: Междунар. отношения, 1991. – 184с.
7. *Онікієнко В.В.* Самозайнятість населення: процес формування та деякі проблеми // *Зайнятість та ринок праці*. – Вип. 3. – К.: НЦ ЗРП, 1996. – С.31-34.
8. *Позняк О.* Теоретико-методичні основи дослідження самозайнятості в Україні // *Україна: аспекти праці*. – 2000. – № 8. – С.3-7.
9. *Рофе А.И., Збьлико Б.Г., Ишин В.В.* Рынок труда, занятость населения, экономика ресурсов для труда. – М.: МИК, 1997. – 160с.
10. *Економічна активність населення Дніпропетровської області у 2003 році / Головне управління статистики у Дніпропетровській області. Дніпропетровськ, 2004. – 131 с.*